

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἐκφωνήθηκε στὶς 22 τοῦ Μάρτι 1926, τὸ δειλινό, μπροστὰ στὸν ἀνοιχτὸ τάφο τοῦ σκέπασε τὸν Ἰδρυτὴ τοῦ «Νουμά».

Ἀγαπητέ μας Ταγκόπουλε,

Τὸ ἄκουσμα τοῦ ξαφνικοῦ σου τέλους, λίγες στιγμές ἐλεύθερες μοῦ ἀφίνει γιὰ νὰ συγκεντρώσω τὴ σκέψη μου ἴσα μὲ τὴν ὥρα ποὺ θὰ πρέπη νὰ σὲ ξαναἰδῶ καὶ νὰ σ' ἀποχαιρετήσω στερνὴ φορὰ στὸ νεκρικὸ σου φέρετρο.

Υπάρχει πάντα καιρὸς γιὰ τὰ δάκρυα ποὺ γεννᾷ τῆς καρδιάς ἡ συγκίνηση· ὅμως ἕνας, καθὼς γιὰ σένα, ταιριάζει χαρακτηρισμὸς τοῦ ἔργου σου, γενικώτατα, καὶ κυριώτατα ἀπάνου στὴ βοήθεια καὶ στὸ ξετίλυγμα μιᾶς ιδέας καὶ μιᾶς ὁρμῆς ποὺ ξεπερνῶντας τὰ λογοτεχνικὰ σίντορα συνταυτίζεται μὲ τὰ ἰδανικὰ ἐνὸς ἐθνικοῦ ξανανθισμοῦ τοῦ ἔργου σου στὴν κίνηση καὶ στὴν παραγωγή, μέσα σὲ ἀγῶνα ὅχι πάντα ὁμαλὸ καὶ ἔγκαρδιωτικὸ εἰκοσιπέντε σχεδὸν χρόνων, τῆς λογοτεχνίας, ποὺ γνωρίζεται καὶ θὰ γνωρίζεται στὴν ἱστορία μὲ τ' ὄνομα Δ η μ ο τ ι κ ι σ μ ο ς ἕνας χαρακτηρισμὸς λεπτολογημένος, ἀκριβόλογος γιὰ τὸ ἔργο σου καὶ γιὰ τὴ δράση σου, δὲ μπορεῖ ἀπὸ μένα τοῦλάχιστο, νὰ κατορθωθῇ, τὴν ὥρα αὐτὴ τοῦ πόνου : αὐ τοῦ συντριμοῦ, στὴν ἄκρη τοῦ ἀνοιχτοῦ σου τάφου.

Λίγα λόγια μονάχα τραυλίζω, ξεφωνίζω ὅπως-ὅπως καὶ δέξου τα, σὰ λουλουδιῶν φτωχῶν, πρόχειρα ἀνθολογημένων, προσφορὰ, ψυχῇ, ποὺ αἰσθάνοσιν τὴν πίκρα σιχνῶ βαθύτερα καὶ ἀπὸ ὅ,τι ἄξιζε, καὶ ποὺ μπορεῖ κάποτε καὶ ἐσὺ, μέσα στῆς ζωῆς τὸν τάραχο καὶ τὸ θόλωμα, ν' ἀφινες τὴ χολή σου πικρότερα νὰ σταλάξῃ γιὰ ὅσα ἄτοπα καὶ γιὰ ὅσα ἄσχημα ἀντίκρυες καὶ φαντάζοσιν. Ὅμως ἥξερες νὰ ἐμπιστεύεσαι, νὰ ἐνθουσιάζεσαι, ν' ἀγαπᾷς καὶ νὰ θαυμάζεις. Καὶ αὐτὰ εἶνε τὰ μυστικὰ ποὺ ἐκάνανε μαζί στὴ ζωὴ σου νὰ δείχνεσαι καὶ ποιητὴς καὶ ἀγωνιστής.

Τὴν εὐρεσί σου στὰ λογοτεχνικὰ εἶδη, δράμα, διήγημα, χρονογράφημα, σάτυρα, κριτική, ὅπως θέλετε ὀνομάστε τα, μὲ μικρὴ ἢ μὲ μεγάλη ἀξίωση, καὶ τὰ ἀνθηα καὶ τὰ σπαθιά τοῦ λόγου, στὴ θέση καὶ στὴν ἐπίθεση, στὰ ὄνειρα καὶ στὰ πράγματα, τὸ μέρος σου ἀπλούστερα, στὰ ἔργα τῆς φαντασίας, τὸ μέρος σου στὴν πνευματικὴ μας κίνηση, τὸ συντέλεσες ἐγκάρδια, ἀπλά, ἀπερίφραστα, στρατιώτης πρῶτ' ἀπὸ ὅλα, τοῦ λόγου, μὲ ὅλη τὴν πειθαρχία ποὺ μᾶς χρειάζεται γιὰ νὰ βλέπουμε καὶ ἐμπρὸς νὰ πηγαίνουμε, καθὼς σὲ κίποιες ἄλλες στιγμές, ἀνεξαρτησία μᾶς χρειάζεται καὶ δηλωμένο φρόνημα. Βέβαια, γνωρίζεις νὰ πειθαρχῇς καὶ ἀκόμα γνωρίζεις νὰ εἶσαι ταπεινός. Χαρά σου εἶταν ἕνα τραγοῦδι τῆς «Ἀσάλευτης ζωῆς» ποὺ σοῦ ἔχω ἀφιερῶσει καὶ ποὺ ὁ τίτλος του εἶνε : «Οἱ τιποτένιοι καὶ οἱ ταπεινοί». Σὰ νὰ ἐβλεπες κά-

ποια δική σου ζωγραφιά μέσα στὰ λιρικὰ τοῦ καιροῦ ἐκείνου μεγαλυνάρια τῶν μακαρισμένων ταπεινῶν. Ἀδυνατῶ μὲ τ' αὐτοσχέδια λόγια αὐτὰ νὰ δοκιμίσω ἕνα ἀναλυτικὸ παρουσίασμα τῆς ἐργασίας σου. Στὴν παθητικώτερη διήγησή σου ποὺ ἐπιγράφεται «Πλάι στὴν Ἀγάπη», ἂν δὲν ἔχω λάθος, νομίζω πὼς βρίσκεσ' ἐκεῖ μέσα αὐτοζωγραφισμένος ζωηρότερα καὶ ἀληθοφανέστερα, φτωχέ μας φίλε, καὶ μὲ ὅλα τῆς ζωῆς τὰ σκοινιάματα καὶ τὶς τραχύτητες, ρωμαντικὰ ἀντίχτυπα τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἰδεῶν! Τὰ δρώματά σου προσπαθοῦσαν καὶ νοῦργιους δρόμους ν' ἀκολουθήσουν καὶ νὰ χαράζουν, πλίσματα καὶ ἐκεῖνα τῆς μαζί καὶ δημοκρατικῆς καὶ ἀριστοκρατικῆς ἰδεολογίας ποὺ ὀνομάζεται, καθὼς εἶπα, δημοτικισμὸς καὶ ποὺ ἐκεῖθε καὶ πῶς πέρα ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ του σημασία, ἄσχετ' ἀκόμα ἀπὸ τὴν μορφὴν του ποὺ πλουτίζει καὶ ποὺ ζωντανεῖ, καὶ ποὺ εἶνε ἡ καθεαυτὴ, καὶ ἀρκετὴ γιὰ νὰ τοῦ προσπορίῃ πιστοὺς καὶ ὁπαδοὺς σημασία του, εἶνε καὶ πρέπει νὰ εἶνε καὶ ἕνα σύμβολο ἀλήθειας καὶ ἠθικῆς. Ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς δασκάλους σου σοῦ ἔγραψε γιὰ τὸ δράμα σου «Ζωντανοὶ καὶ πεθαμένοι»: «Ὡραῖο τὸ βιβλίον γιὰ τὴν τέχνην του, καλὸ γιὰ τὴν ἀγάπην του. Ἀγάπη καὶ τέχνη, αὐτὰ εἶνε τ' ἀληθινὰ του γνωρίσματα... Κατώρθωσες κάτι ποὺ εἶνε ἀπ' τὰ δύσκολα· συναρπάζεις τὸν ἀναγνώστη σου—γοήγορα ἐλπίζω νὰ συναρπάζεις καὶ τὸ θεατὴ σου—χωρὶς καμμιὰ πλοκή καὶ περιπλοκή, μὲ μὴν ἀπλὴ κουβέντα. Λογαριάζονται στὰ δάχτυλα τὰ δρώματα, ὅποιοι τύποι κι ἂν εἶνε, ποὺ τὸ καταφέρουνε αὐτὰ.» Θὰ μπορούσαν τὰ λόγια αὐτὰ νὰ ταιριάζουν καὶ γιὰ κάποια ἀπὸ τὰ ἄλλα σου ἔργα. Ἐπαινος ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ποὺ σοῦ πρέπει εἶνε ἡ γλώσσα σου ἡ δημοτικὴ, καθὼς τὴν ἔγραψες καὶ τὴ χειρίστηκες. Μὲ ἀνεση, μ' εὐκολία, ἀξήτητα, ὁμαλά, ἀπέριττα, πραγματικὰ, καθὼς, ὅχι μιλοῦμε, ἀλλὰ φαινόμαστε πὼς μιλοῦμε· γιὰτὶ ἡ γλώσσα ποὺ γράφεται ὅσο κι ἂν εἶνε δημοτικὴ, δὲ μπορεῖ νὰ εἶνε ἴδια μὲ τὴ μιλημένη γλώσσα. Διαφορὲς ἀναπόφευκτες. Ὅταν ἔβγαλες τὰ «Φιλολογικὰ πορτραῖτα» ποὺ ἀναφέρονται σὲ φησιογνομίμους συγγραφῶν ποὺ ἀπάντησες περαστικά στὸ δρόμο σου ἢ ποὺ ἔζησες μ' ἐκείνους, θυμῶ αὐτὸς γιὰ καίνα κάποιον γοῦφοντα, ἐδήλωσα κάτι περισσότερο ἀπὸ συμπάθεια, ἐδήλωσα τὸ θαυμασμό μου. Εἶνε σὰ σκίτσα μὲ δυὸ τρεῖς ἀπλὲς διαφεύγουσες γραμμοῦλες τὸ καθένα, ποὺ ἀξίζουν περισσότερο ἀπὸ τέλεια καὶ κομπιαστικά συνθεμένους πίνακες καὶ μιλοῦνε ἐκφραστικώτερα γιὰ τοῦτον ἢ γιὰ καίνον τὸ λογοτέχνη, δείχνοντας ἕνα του κίνημα, μὴ

χειρονομία, ένα σκοιντούφλιασμα, ένα του τραύ-
λισμα, ένα του μόνο χαρακτηριστικό τίποτε. Ἀλ-
λί τὸ ἔργο ποὺ θὰ λογαριάζεται περισσότερο
ἀπ' ὅλα στὴν ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν γραμ-
μάτων εἶναι ὁ «Νουμάς». Πέρασαν ἀπὸ τὴς
στήλης του ποιητὲς καὶ πεζογράφοι ποὺ ἐξεχ-
οῖζον σήμερα καὶ ποὺ τιμὴ ἀξίζει στους κύ-
κλους ὅλης τῆς πνευματικῆς ἐνέργειας καὶ τῆς
θεωρίας καὶ τῆς πράξης. Περισσότερο ἀπὸ τὴν
ἀναγέννηση, ποὺ ἐλάβαμε τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς,
γίνονται οἱ συντελεστὲς μιᾶς γέννησης· εἶναι ἡ
ποίησις ποὺ συνεχίζει τὴ σολωμικὴ παράδοση
καὶ μαζὶ μ' ἐκείνη καὶ παριέλληλα ὁ πεζὸς λό-
γος ποὺ μ' ὅλα τὰ προσκόμματα, τὰ ἑμπόδια,
τὶς δυσκολίες, τοὺς διωγμούς, τὶς ἀργίες, τὰ
χρίσματα, τραβαίει ἔμπροσ. Δὲ γνωρίζω καλὰ
καλὰ ποιῆς ἰδέες θὰ βασιάνιζαν τώρα τελευταία
τὴ σκέψη σου καὶ τὴν πολυβασανισμένη σου
ζωή· ἀλλὰ, νομίζω, πὼς καὶ μὲ ὅλες σου τυχόν
τι· ἀντιλογίες, θὰ ἔκλεισες τὰ μάτια σου πιστεύ-
οντας στὴ ζωντάνια καὶ στὴν προκοπὴ τοῦ
δημοτικισμοῦ.

Τὰ λόγια μου αὐτὰ, ποὺ κίνδυνος εἶνε νὰ φανοῦνε σχολαστικά, μπορεῖ, καὶ ἀσυγκίνητα μπροστὰ στὴν ἀνελεῆσμόν της πραγματικότητα τοῦ θανάτου σου ποὺ ὁφανεῖται ἔτσι καὶ χτυπᾷ ἕνα σίτι πᾶρα δοκιμασμένο ἀπὸ τὴν κακὴ τύχη, τίσειτε πῶς οὐ τὰ πρόσφέρει λαγισμένα ἀπὸ τὰ δάκρυά μου, φωτῶν μου φίλε καὶ καλὲ συνιδεάφει. Πιστεύω πῶς ἂν ἤμπορούσες ἀκόμη, καὶ μετὰ τὸν τελειώμό σου, κάποιο λείψανον πνευματικῆς συνέχειας νὰ ἔχης μὲ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου, διὰ σὲ συγκαλοῦσαν ἂν ὅχι περισσότερο, ὅμως ἴσα μὲ τοὺς θρηόνους ποὺ διὰ βοῦζαν τριγύρω σου. Θὰ σὲ συγκαλοῦσαν ἴσα μὲ τὴ σκέψιν πῶς ἀφίνεις μέσα στὴν πολυκύμαντὴ αὐτὴ ζωὴ ὅ,τι ἐκλεχτότερον στὰ σπλάγχνα σου διὰ ἔτρεφες, τὸ νέο σου παιδί μὲ φλέβα ποιητικὴ καθάρια, γραμμμένο—εἶνε ἡ γνώμῃ μου—ἂν δὲν τοῦ κόψουν τὸ δρόμο ἀνυπόβλητα ἐμπόδια νὰ καταπλασίσῃς τὴν κληρονομία σου, ἀγαπητὴ μας Ταγκόπουλε, ποὺ αἰνότες διὰ ζῆς στὴν ἐνθύλησιν τῶν φίλων σου.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΓΡΑΜΜΕΝΟ ΣΤΙΣ 15 ΤΟΥ ΜΑΗ 1909

ΣΤΟ ΘΑΝΑΤΟ

ΤΟΥ ΤΑΚΗ ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ

‘Απ’ τὴν ἡμέρα ποὺ ἡ Μυριέλλα σου
—τὸ μυστικὸ σου τὸ τραγούδι,—
πῆρε φτερά κι ἀπὸ τὸ Σείριο
πὸ πέρα πέταξε ἀγγελούδι,

Δὲ ζοῦσες πιά... Τῇ γῇ δὲν πάταγες...
Κι ὅλο πρὸς τ' ἄστρα εἶχες στραμμένα
τὰ μάτια σου, φωχέ μου, ποὺ εἶτανε
πάντα στὸ δάκρυ φορτωμένα.

Κι ὅπου ἂν στεκόσουν, μιὰ ὑπερκόσμια
φωνὴ ἀκούγες ποὺ σοῦλεγε: «Ἐλα!»
Καὶ τέλος ἔφυγες χαρούμενος
γιὰ ν' ἀνταμώσης τὴ Μυριέλλα.

Κ' ἡμεῖς, — ὅπου σκληρὰ μᾶς ἄφησες, —
τί κλαίμε γιὰ τὸ θάνατό σου;
Ἀφοῦ εἶταν ἡ ζωὴ σου θάνατος
κ' ἐκεῖνος λυτρωμός σου, φῶς σου.

ΣΩΤΗΡΗΣ ΣΚΙΠΗΣ

[illegible][illegible]